

UNGVÁRY KRISZTIÁN

Az elűzöttek

– egy történész naplójából –

Németországban a hetvenes évek végétől a kitelepítés és elűzés kérdése jobb körökben sokáig politikai tabutémának számított. Bár a kitelepítetteknek komoly kapcsolatrendszerük volt, és szinte minden német városban létezett valamilyen velük kapcsolatos intézmény, a '68-as generáció által vezetett német értelmiség számára a kitelepítés kérdését mindig kínos mellékszövegként kísérték, ezért a legszívesebben mélyen hallgattak róla. Ez nem csoda, ha figyelembe vesszük, hogy a mainstream értelmiségi számára a „nemzet” kifejezés is kerülendőnek számított, és nem kisebb személyiség, mint Günter Grass volt az, aki kifejtette, hogy a német megosztottság jogos büntetés a II. világháborúért.

Németország újraegyesítésével ez a helyzet nem változott, sőt bizonyos értelemben még intenzívebbé vált az elfojtás. Míg az 1970-es évekig a kitelepítés témája pártállástól független volt, az 1980-as évektől ezzel a kérdéssel a CDU-CSU jobboldalán kívül magára adó politikus nem foglalkozott. A nemzeti ügyet, a mai magyar helyzethez hasonlóan, itt is kisajátították, és a paradigmaváltás csak a XXI. századra következett be. Ennek sok kis lépése volt. Az egyiket müncheni ösztöndíjasként magam is közelről figyelhettem meg.

A Sudetendeutsche Landsmannschaft minden pünkösdkor megrendezte találkozóját Nürnbergben. Miután a *Frankfurter Allgemeine Zeitung*ban egy rövid cikket írtam (*A beneši dekrétumok és a kauzális nexus* címmel), a rendezők engem is meghívtak erre az alkalomra. Hozzá kell tennem, a rendezvényen felszólalt – évtizedek óta először – a német kormány egyik minisztere is, nem más, mint Otto Schily belügyminiszter. Én mégsem mertem elmenni. Kollégáim is mind óva intettek: „lehetetlenné teszed magad, ha ott megjelenesz”. „Egy magára valamit is adó történész egyszerűen nem léphet fel ilyen eseményen.” „Tönkreteszed szakmai karrieredet.” „Ez egy politikailag inkorrekt rendezvény” – mondták nekem a legjobb szándékkal. A Wehrmacht bűncselekményeiről készült kiállítás kapcsán korábban lezajlott vita miatt nevem nem volt ismeretlen Németországban, és figyelmeztettek, hogy nem engedhetem meg magamnak azt, hogy ezekkel a témákkal a hátam mögött egy jobboldalgyanús megmozduláson exponáljam magam. Ha mégis megtenném, senki sem mos a rólam, hogy azért teszem, mert titokban náci érzelmű vagyok.

A figyelmeztetések hatottak: nem mentem el. Közben egyrészt mérges voltam, és szégyelltem magam gyávaságom miatt, másrészt próbáltam megérteni a vehemens elutasítást. Nem volt nehéz, ha figyelembe vettem, hogy csakugyan: akárcsak nálunk, ott is rátelepedik e témára egy sajátos szubkultúra, ami miatt a kérdéssel már foglalkozni is kínos. Németországnak az a szerencséje, hogy polgári tradíciói régebbiek, mint a magyarokéi, és az említett „szubkultúra” soha sem lehetett annyira kizárólagos, mint nálunk.

Két évvel később egy barátomtól e-mailen megkaptam azt a nyilatkozatot, amelyet Markus Meckel Bundestag-képviselő kezdeményezésére sok német történész is aláírt. Ebben Meckel arra hívta fel a figyelmet, hogy a kitelepítések kérdését európai kontextusban, nem pedig nacionalista áldozatperspektívából kell megvizsgálni, ezért kezdeményezte egy európai kitelepítés-kutató program életre hívását. A nyilatkozatot természetesen(?) azonnal aláírtam.

A „természetesen” szó után nem véletlenül áll a kérdőjel. Hónapokkal később Wolfgang Rackebrandt barátom számomra kínos módon megkérdezte, hogy ugyan hallottam-e már a Steinbach-féle kezdeményezésről? Nemmel feleltem, de azt is mondtam, hogy a másikat, a Meckel-félét aláírtam. Ez érdekes, mondta Wolf, hiszen az a Steinbach-kezdeményezés ellen íródott. Itt derült ki, hogy a szöveget aláírás előtt nem olvastam el figyelmesen.

A Steinbach-kezdeményezést megismerve gyakorlatilag ugyanazt láttam, mint Markus Meckel javaslatánál. A kitelepítésekre ő sem nacionalista perspektívából, hanem az érintett európai államokkal együttműködve kíván emlékezni. Utólagos visszaolvasáskor feltűnt viszont,

hogy a Meckel-féle javaslatban szerepelt egy kitétel, amely ezt a szándékot Erika Steinbachtól elvitatta.

Külföldiként nem akartam részt venni német belpolitikai vitákban, ezért abból indultam ki, amit a szövegek tartalmaztak, és ennek alapján Steinbach asszony szövegét is aláírtam. Sőt, levelet is küldtem neki, amelyben sajnálkozásomat fejeztem ki azért, hogy sokáig csak más interpretációjában ismertem azt, amit ő kezdeményezett, és így ítéltetem felőle. Egy hét múlva csengett a telefonom: Erika Steinbach volt a vonalban, aki arra kért, hogy legyek tagja az általa szervezett alapítvány tudományos tanácsának.

A németek nagyvonalúságát mutatja, hogy annak ellenére, hogy én ezt a tisztséget elvállaltam, sőt utólag töröltettem nevemet a Meckel-kezdeményezés aláírói közül, utóbbiak meghívtak az általuk rendezett tudományos tanácskozássokra. A német kormány és sok német történész részéről érezni lehetett egyfajta kétségbeesést és kármentésre irányuló igyekezetet a kérdés kapcsán. 2004-ben Bonnban a Friedrich Ebert Stiftung által szervezett konferencián tapasztalhattam, hogy a szervezők mindent megtettek annak érdekében, hogy elnyerjék a lengyel és a cseh partnerek bizalmát. A legmesszebb menő politikai és szakmai kompromisszumok felajánlása után (például hogy a tervezett alapítvány székhelye Varsóban lehet, és a német fél két évre mindenki költségeit állja), majd a kétnapos előadás-sorozat udvarias végighallgatása után arra a kérdésre, hogy hajlandók-e az együttműködésre, lengyel részről csak annyi hangzott el, hogy „nem szívesen”, cseh részről pedig a kormány nem is általa kiküldött történészsel képviseltette magát, hanem csupán egy követségi titkárral, aki tiltakozáson kívül mást nem is tett.

A német fél ennek ellenére sem zavartatta magát, és nem sokkal később egy varsói kultuszminiszteri találkozáson előterjesztette az „Emlékezet és Szolidaritás” nevű alapítvány ötletét, amelyet ott meglepő módon a lengyel, a cseh, a szlovák, a magyar és az osztrák fél egyaránt üdvözölt. Nehéz is hivatalosan mást mondani egy olyan kezdeményezésre, amely az európai gondolatról, a jószomszédi viszony ápolásáról és a megértés támogatásáról szól.

Amikor azonban a megvalósításra került sor, az ellentétek hamar nyilvánvalóvá váltak. A cseh fél közölte, hogy bár kifogása nincs, nem lát okot arra, hogy állami szinten együttműködjön az ügyben, osztrák részről kifejtették, hogy csak akkor vesznek részt, ha a csehek is. Amikor magyar részről kiküldött koordinátorként megkérdeztem az osztrák felet, hogy más nemzetközi bilaterális szerződések esetében is a cseh kormány indoklást nélkülöző álláspontját tartják-e követendőnek, kínos mosoly volt a válasz.

Az érintett országok képviselői 2005–2006-ban hat alkalommal ültek össze. A múlt év őszére Varsóban be is jegyezték az „Emlékezet és Szolidaritás” alapítványt, de a politikai akarat a választások óta ott is elszállt. Ezzel szemben a németek egyedül is dolgoztak, és nemrégiben két impozáns, koncepcionálisan meglehetősen eltérő, de szakmai szempontból mindkét esetben komoly teljesítményt jelentő vándorkiállítás is szerveztek. Az elsőt a bonni Haus der Geschichte készítette *Flucht, Vertreibung, Integration* címmel, az *Erzwungene Wege* nevezetűt pedig a Steinbach asszony által vezetett alapítvány. Mindkét vállalkozás higgadt, szélsőségektől mentes, már-már túl diplomatikus hangon elemzi a kényszermigráció történetét. Jellemző azonban a kialakult hisztériára, hogy a lengyel intézmények, tartalmi indoktól függetlenül, politikai nyomásnak „köszönhetően” visszakerik azokat a tárgyakat, így többek között a Szibériába deportált lengyelek szövetségének zászlaját is, amelyeket Steinbach asszony a megbékélés jegyében saját kiállításába felvett.

Józan ésszel érthetetlen, miért rettegnek Kelet-Európa egyes politikusai az elűzetések kérdésének bemutatásától. Magyarország a rendszerváltás óta következetesen bocsánatot kért kitelepített és elűzött németjeitől, sőt a kárpótlási törvényt rájuk is vonatkoztatta. Mindez az ország megbecsülését és hírnevét gyarapította, és az államháztartásnak valójában csak bevételt hozott. A svábok visszajárnak lakhelyükre, pénzt adnak a templom rendbetételére, és kárpótlási jegyeikből magyarországi ingatlant vásárolnak, amelyet aztán példás rendben tartanak. Részben azt a pénzt is nálunk költik el, amit otthon kerestek. Steinbach asszony cseh relációban egyszer azt vetette fel, hogy már az is megfelelő gesztus lenne, ha a szudétánémetek ingyen utazhatnának a prágai tömegközlekedéssel. Ötletére dühödöt elutasítás volt a válasz.

Cseh és lengyel politikusok számára minden jel szerint, ma is kezelhetetlen a kitelepítések és elűzések kérdése. Álszent módon úgy tesznek, mintha ez nem politikai, hanem történelmi kérdés volna. Cseh részről azzal is próbálkoznak, hogy a magyarok jogfosztásának viselendő felelősségét Szlovákiára hárítsák, mintha nem Csehországba deportáltak volna több tízezer felvidéki magyart, és nem cseh politikusok álltak volna a Beneš-dekrétumok mögött. Nem biztató perspektíva, hogy ezen az elzárkózáson a német és magyar fél nyitottsága mit sem változtat. Úgy látszik, a múlt feldolgozásának hosszú és nehéz folyamatát minden álamnak először belül kell végigszenvednie.

Európai Utas, 63–64. sz. 2006/2–3.